

Hva var passende straff for Sigrid?

I 1963 begynte jeg i 1. klasse som elev ved Høyenhall skole på Asmyr. Vi førsteklasinger hadde skolen helt for oss sjøl, og det var bare én lærer; nemlig Sigrid Bjørnsen. Hun hadde da sitt siste arbeidsår før hun pensjonerte seg etter skoleåret 1963/64. Neste skoleår var alle klassetrinn i barneskolen i Gjerdrum samlet på den nye skolen på Ask.

I 1963 var Sigrid blitt 62 år. Hun var født i 1901 som datter av Anna og Søren Bjørnsen. Det tragiske var at faren, som var ingeniør, faktisk døde før Sigrid ble født. Mora Anna og hennes bror Ole var fra Randby ved Kløfta, og disse kjøpte i 1903 et lite gårdsbruk (bnr.3) på Mo. Sigrid og hennes ett år eldre bror vokste derfor opp her i Gjerdrum. Senere utdannet Sigrid seg til lærer, og var lærer her i bygda fra 1928; mye av tida på Tori skole.

*Klasse 1b ved Høyenhall skole 1963/64. Bakerst i rommet sitter Sigrid Bjørnsen. Ellers er elevene disse:
Første rekke: Tom Kogstad, Inger Lund Roland, Mette Døhlen, Unn Kristin Gjerdrum, Anne Lise Nyland, Evelyn Ottesen.
Andre rekke: Torfinn Frang, Stig Brataas, Arild Veås, Jon Sandum, Unni Krogvold, Wenche Skjerva.
Tredje rekke: Inger Reidun Johansen, Ingunn Olstad, Erna Olstad, Randi Aamodt, Rita Delbekk, Inger Berit Monsen.
Fjerde rekke: Per Olav Rustad, Tor Laache, Runar Graarud, Lars Martin Monsen. (Foto: Finn Stokker)*

Sigrid var også en av stifterne av Gjerdrum Historielag, og ble lagets første leder i 1952. Hun ble medlem av bygdebokkomiteen samme år. For sin store innsats i historielaget ble hun på sine eldre dager utnevnt til æresmedlem, og hun mottok Romerike Historielags hederstegn. I 1981 ble hun dessuten belønnet med Gjerdrumsprisen for sitt lokale engasjement.

Men Sigrid hadde også en «mørkere fortid». Nylig fant jeg noen avisutklipp min bestefar hadde tatt vare på. Disse innleggene gjorde at jeg ville finne ut mer om hva som skjedde med Sigrid under og rett etter 2. verdenskrig.

Avisdiskusjonen.

Vinteren 1946/47 pågikk det en diskusjon i Romerikes Blad om hvorvidt lærerinnen Sigrid Bjørnsen skulle få lov å undervise igjen etter krigen. Saken er at Sigrid hadde hatt nazistiske sympatier under krigen. Hun hadde ikke vært medlem av NS, men hun hadde vært medlem av lærerorganisasjonen Norsk Lærersamband, som Quisling-regjeringen stablet på beina i 1942. Det kan hende at den gamle betegnelsen fra 1940-tallet «stipete» kan passe. En av de som har skrevet leserinnlegg er Ingeborg Tranum Aamodt, som skriver at «*frk. Bjørnsen ved et besøk hos oss gav sin begeistring for Quisling og nazismen tilkjenne. Dette var ved de tider tyskerne sjal våre radioer.*» (dvs. trolig høsten 1941.) Samme person sier i et annet innlegg i feb. 1947: «*Hun var streikebryter i 1942. Jeg fremholdt at hun ville holde skole innunder skolestreiken i 1942*». Sigrid Murud skriver i nov. 1946: «*For da den nazistiske sambandsordning kom, gikk hun inn der med full overbevisning og iver for saken, og tok for så vidt ledelsen av vårt skolestyre.*» Ingeborg Tranum Aamodt oppgir å uttale seg på vegne av flere foreldre i Vestby skolekrets. Sigrid Murud tilhørte Solheim skolekrets. Innleggene vitner om at noen foreldre så det som svært uheldig at Sigrid skulle få undervise igjen etter krigen – i alle fall ikke før det var gått lang tid. Til dels ble det brukt temmelig harde ord i avisa. Det er vanskelig å forstå dette for en som har kjent Sigrid som en bare snill og godmodig lærerinne.

Bakteppet:

Før vi går videre er det nødvendig å repetere historien:

Først prøvde naziststyret i 1941 å nazifisere lærernes organisasjoner. Dette førte bare til at flertallet av lærerne meldte seg ut, og i stedet etablerte en illegal organisering. 5. februar 1942 påla derfor NS alle lærere medlemskap i den nye organisasjonen Norges Lærersamband, som var organisert etter nazistenes prinsipper. Lærerne skulle bl.a. pålegges å undervise i NS` ideologi som var utformet for NS Ungdomsfylking. Det var trusler om tap av lønn og oppsigelser. Dette skapte umiddelbart en opprørt stemning blant de fleste lærerne. En hemmelig komite utarbeidet en parole som over 10.000 lærere i løpet av kort tid sendte til lærersambandet. Teksten lød: «*Jeg finner ikke å kunne medvirke til en oppdragelse av Norges ungdom etter de linjer som er satt opp for NS` ungdomstjeneste, da dette strider mot min samvittighet. Da et medlemskap i Norges lærersamband etter landslederens uttalelser blant annet pålegger meg forpliktelse til en slik oppdragelse, og det dessuten stiller andre krav som strider mot mine tilsetningsvilkår, finner jeg å burde meddele at jeg ikke kan betrakte meg som medlem av lærersambandet.*»

Fra 20. mars startet arrestasjonen av mannlige lærere, og hele 1100 nokså tilfeldig utvalgte lærere ble arrestert. 500 av disse ble sendt på tvangsarbeid i Kirkenes, og mange satt på Grini. Til Kirkenes ble bl.a. Sigrids Bjørnsens kollega her i Gjerdrum, Sigurd Oreholtet på Høyenhall-skolen, sendt.

Den kompakte motstanden fra lærerhold, der de bl.a. oppfordret alle lærere til å unnlate å søke på stillingene til arresterte eller oppsagte kolleger, førte fram. Regimet måtte slå retrett. Norges Lærersamband skulle være en upolitisk organisasjon, og lærerne slapp å drive propaganda for regimet. De arresterte lærerne ble sluppet fri utover høsten 1942.

Under landssvikoppgjøret etter krigen ble det bestemt at medlemskap i Norsk Lærersamband i seg sjøl ikke skulle være nok for å bli bøtelagt eller dømt for landssvik.

Saksgangen for straffen.

Lars Kogstad Brodal har i 2018 vært ansatt for å arbeide med å rydde og systematisere kommunens arkiver. Han har hjulpet meg med å finne fram til den kommunale saksbehandling av Sigrid Bjørnsens sak. Øvrige sakspapirer er nok borte, men møteprotokollene gir likevel et godt innblikk:

Første gang vi hører om Sigrid Bjørnsens sak er allerede ei uke etter frigjøringsdagen. I skolestyrets møte 14.05.1945 vedtar de enstemmig midlertidig suspensjon *«da hun har sviktet i lærerkonflikten og dessuten har stått som medlem av Lærersambandet. Det vil sannsynligvis vekke misnøye i kretsene om hun fortsetter i sin post nå.»*

Vedtaket går videre til skoledirektøren, som imidlertid i juni ber om en nærmere forklaring på uttrykket *«sviktet i lærerkonflikten»*. I møte 06.06 utdyper skolestyret vedtaket: *«Etter innhentede, sikre opplysninger meldte vedkommende lærerinne seg ikke ut av Norges lærerlag i 1941, da lærerlaget fikk kommissarisk formann. Dessuten talte hun for at lærerpersonalet skulle stå i Lærersambandet, da lærerne i 1942 av daværende skolestyre i et skolestyremøte ble presset for å få dem inn i Lærersambandet. Hun har også vært utnevnt til tillidsmann v lagleder for Lærersambandet i Gjerdrum. Utenom dette kan nevnes at hun fra 1943 til mai 1945 har vært formann for skolefagstyret i Gjerdrum.»*

Til skolestyrets møte 24.07 hadde Sigrid utarbeidet en redegjørelse for sin holdning til lærersambandet og lærerkonfliktene under krigen. Skolestyret sendte denne videre til skoledirektøren, men vi har dessverre ikke nærmere opplysninger om hva hun skrev. I samme møte fikk formannen i skolestyret, som på denne tida var Holger Braate, beskjed om å ordne slik at det kunne ansettes vikar i Sigrids lærerstilling i Tori og Vestby krets.

Heller ikke nå ble skoledirektøren fornøyd. Han rapporterte at Sigrids navn ikke var blitt funnet i «NS-arkivene», og ville ha enda flere opplysninger. Skolestyret vedtok da i møte 07.09 å innhente uttalelser fra kretsstyrene ved de to skolene Sigrid hadde jobbet, fra presten og fra lærernes tillittmann. I neste møte 18.09 godkjente skolestyret å oversende følgende brevtekst til skoledirektøren (brevteksten er referert i sin helhet):

Til skoledirektøren i Oslo

Sak frk. Bjørnsen.

Som svar på Deres brev av 4/9-45 om at De ikke finner utredningen fra frk. Bjørnsen tilfredsstillende, og hvor De ber om svar på en del spørsmål, har vi i sakens anledning innhentet uttalelser fra de forskjellige som sitter inne med de nødvendige opplysninger.

Som bilag følger:

Uttalelse fra lærernes tillitsmann.

Fra bygdens prest.

Fra de to kretser hvor hun har virket som lærerinne.

Likeledes ble undertegnede i skolestyrets møte den 7/9-1945 pålagt å forelegge frk. Bjørnsen Deres skriv.

Skrivet er av formannen fremlagt for henne i nærvær av lærernes tillitsmann, og i den samtale som fulgte framholdt hun at det ikke fra nazimyndighetene hadde kommet noe krav eller noen bestemmelse som stred mot hennes samvittighet, men framholdt at hvis det hadde kommet noe slikt, da ville hun ja protestert. Samtidig framholdt hun at det ville vært lettere for henne å ha fulgt de andre lærerne i bygden i dette spørsmål, enn å bli stående alene, og at hun i det hele ikke kunne innse at hun hadde gjort noe galt.

Hun hadde ikke omgått nazister, og hadde ikke deltatt i deres møter. Ellers kunne hun ikke svare mer på de stilte spørsmål enn det hun tidligere hadde meddelt i sin redegjørelse til skoledirektøren.

Hennes medlemskap i Lærersambandet kan ikke være noen tilfældighet. Det viser jo også hennes egen uttalelse ovenfor, hvor hun uttaler at hun valgte å stå alene.

Men jeg må opplyse at det ikke er framkommet noen uttalelser om at hun har drevet propaganda i skolen. Jeg vil heller ikke unnlate å gjøre oppmerksom på at hun står høyt i omdømme blant bygdens folk, og at hun er meget godt likt både som menneske og som lærerinne i de skolekretser hvor hun har virket.

Dessuten er det i Gjerdrum skolestyre uttalt ønske om at hun ikke for alltid må bli avsatt som lærerinne.

Ærbødigst

Holger Braathe (sign)

Uttalelsen fra tilsynsutvalget i Vestby Skolekrets er forøvrig bevart. Her står det bl.a. at hun «har alltid været et sympatisk godt menneske å omgås – godt likt så vel av barna som av foreldrene. Hun har dessuten været dygtig i sit fag som lærerinde. I okupationstiden har hun dog skilt sig ut fra de øvrige lærerkræfter i bygden – derved at hun har været tilsluttet lærersambandet og vist sig helt uvirksom så vel i lærerfronten som i hjemmefronten forøvrig. Nogen agitation eller propaganda for Nasiststyret har hun dog såvidt vites ikke innlat sig på hverken blant kredsens barn eller voksne.» Og fra Tori skolekrets mottar skolestyret ei underskriftsliste der 30 personer ber om å få beholde henne som lærer.

I etterkant av dette kommer det først beskjed fra departementet om at de har godkjent suspensjonen av Sigrid Bjørnsen fra lærerstillingen. Deretter ber skoledirektøren om at skolestyret fremmer en landssviksak overfor påtalemyndighetene. Men slik går det ikke. Helt åpenbart er skolestyret ute etter å gjøre Sigrids suspensjon kortest mulig. De organiserer nye møter i de to skolekretsene, og får dessuten Sigrid til å komme med en presisering som nok var viktig. I et brev til skoledirektøren dat. 03.12.1945 skriver hun: «Da jeg er gjort

oppmerksom på at det ikke går tydelig fram av den redegjørelse jeg før har sendt, skal jeg få tilføye at jeg tar avstand fra N.S. Hva Lærersambandet angår har jeg først etter freden forstått at det var et forsøk på å nazifisere skolen, og på det grunnlag beklager jeg at jeg ble stående i Lærersambandet og sviktet mine kolleger i skolestriden.»

På bakgrunn av denne tydelige innrømmelsen vedtar skolestyret enstemmig at de ikke ønsker å ta Sigrids sak til påtalemyndighetene. Derimot sier de «at det sannsynligvis vil vekke uro om hun begynner igjen i skolen nå». Derfor heves suspensjonen, men hun blir i stedet permittert uten lønn fram til 15.10.1946; noe skoledirektøren godkjenner. Samtidig gir han Sigrid en skriftlig reprimande, som også er protokollført i skolestyrets protokoll. Men reprimanden sier egentlig ikke så mye annet enn det som er sitert i skolestyrets brev i sept. 1945, og som vi gjenga over.

Foreldreprotestene.

Til en viss grad ble foreldrene i skolekretsen tatt med på råd. I desember 1945 holdt tilsynsutvalget ved Vestby skole to avstemninger om hvorvidt Sigrid skulle få begynne i skolen igjen. Først stemte 9 for og 5 imot at hun skulle få begynne som lærer igjen. Deretter var stemmetallet i en ny avstemning 27 for og 10 mot. Skolestyret skulle få avgjøre et passende tidspunkt for henne å begynne. Det var altså delte meninger, men likevel et nokså klart flertallsråd fra foreldrene.

Elever og lærere ved Vestby skole 1957. I midten bak ser vi lærerne Sigrid Bjørnsen og Ole Rud. Bildet er tatt på toppen av Skolebakken med utsikt mot villabebyggelsen på Vestby. (Hvis noen kan navnsatte eleven på bildet, vil vi gjerne få beskjed!)

Som vi så av skolestyrets behandling, bestemte skolestyret til slutt at det var i oktober 1946 at Sigrid skulle begynne. Men hun skulle begynne ved Solheim skole i stedet for Vestby. Det er nå protestene kommer, og som også har utløst leserinnleggene vi startet med. Skolestyret har antakelig tenkt at det kan være smartere at Sigrid begynner å jobbe i en annen skolekrets. Men til skolestyrets møte 25.11.1946 har de mottatt et protestskriv fra 46 oppsittere i Solheim

skolekrets mot at Sigrid kommer dit. I spissen for protesten står Sigrid Murud, som altså også skrev om protesten i avisa.

Omtrent samtidig har Ingeborg Trandum-Aamodt sendt et brev til statsråd Fostervold med protest mot Sigrids gjeninnsettelse som lærer. Brevet er oversendt skolestyret, som i november 1946 uttaler at det ikke er framkommet noe nytt i saken, og at skolestyret ikke akter å foreta seg noe.

I april 1947 har Ingeborg Tranum Aamodt sendt brev til skolekretsen på Vestbyskolen og bedt om ny behandling av Sigrids sak. Dette møtet finner sted 25.04.1947, og er veldig godt besøkt. Hele 49 personer møter opp. Et skriv undertegnet Ingeborg Tranum Aamodt og 8 andre personer leses opp. Skrivet har vi ikke, men argumentasjonen er sikkert den samme som i hennes avisinnlegg. På møtet legges det også fram et motforslag som bl.a. beklager Ingeborg T. Aamodts aksjon, og som støtter skolestyrets tidligere vedtak. Etter diskusjonen holdes det avstemning. 12 personer støtter Ingeborg T. Aamodts forslag, mens 37 stemmer for å støtte skolestyrets behandling av saken. Deretter forlanger Ingeborg en protokolltilførsel som får 6 underskrifter. Her står det: *«Den som har vist interesse for nassismen passer ikke til barneopdrager i dag – derfor bør Frk Bjørnsen fjernes fra sin stilling som lærerinde.»*

Med dette dør diskusjonene ut, og Sigrid kan undervise i skolene i Gjerdrum i ytterligere 17 år før hun pensjonerer seg.

Hva skjedde?

For oss som ikke har opplevd krigen, er saker som dette ikke helt enkle å forstå. Det er noe med stemningen rett etter krigen som det er vanskelig å få tak på. Sigrid synes å ha hatt sympatier for tyskerne og nazistene, og i det minste å gi henne karakteristikken «stripete», synes ikke urimelig. Likevel: Hun har ikke vært NS-medlem, eller drevet politisk agitasjon. Det kan tenkes at Sigrid i sin «snillhet» kan ha syntes synd på barn som ikke fikk undervisning pga. læreraksjonene, og at dette kan ha betydd noe for hva hun gjorde eller ikke gjorde. Men i så fall må hun jo ha vært særdeles naiv! Først etter noen runder med saksbehandling kom hun opp med klar beklagelse av at hun ikke helt forsto hva nazistene forsøkte på med lærersambandet, og at hun i ettertid tar avstand fra NS.

Men for en del mennesker var altså ikke dette nok. Straffen burde være betydelig strengere enn den Sigrid ble tildelt. Mens tydeligvis skolestyret og majoriteten av befolkningen ønsket å gi en grad av tilgivelse og ønsket å komme videre, var det altså noen som protesterte iherdig så lenge som mulig.

Skoledirektøren hadde i et rundskriv sagt at ved nyansettelse av lærere skulle det tillegges vekt om søkeren hadde utvist «god nasjonal holdning under okkupasjonen». Skolestyret mente Sigrid ikke kom inn under dette, siden de mente dette ikke var en nyansettelse. Dette var Ingeborg T. Aamodt uenig i, særlig siden Sigrid ble forsøkt flyttet til en annen skolekrets. *«Det er nå oppgjøret skal foregå»* skriver hun. Sigrid Murud skriver: *«Vi kan ikke i dag si at frk. Bjørnsen vil opplære våre barn til å bli unasjonale – langt ifra! Men hun kjempet i hvert*

fall ingen jøssings sak da det gjaldt?» Og seinere: «Jeg har under fullt ansvar tross skolestyrets beslutning, gått til aksjon med protestliste mot denne ansettelse.»

«God nasjonal holdning» var et mantra rett etter krigen. Uttrykket står også i statuttene for å kunne tildeles deltakermedaljen etter andre verdenskrig, og er derfor viktig. Likevel er det nå 70 år seinere litt vanskelig å forstå at uttrykket kunne være et argument i seg sjøl, og hvor gikk grensen f.eks. mot det å være helt passiv til det som skjedde?

Saka havnet også i Arbeiderbladet. 23. jan. 1947 står det en artikkel med et lite intervju med Sigrud Murud, og dagen etter er Sigrud Bjørnsens sak kommentert på redaksjonell plass. Vi kan bl.a. sitere: *«I Gjerdrum har det borgerlige flertall i skolestyret tilsatt en lærerinne i Solheim krets, en frk. Bjørnsen, som var med i lærersambandet og som lot seg bruke som skolestyreformann i nazitida. Kretsen ble ikke engang spurt om hvem de ville ha som lærerinne. Det er klart at en slik tilsetting vil føre til protester og kanskje motaksjoner. Skolen er ikke tjent med at det blir laget slike bølger. Derfor bør det vises den største varsomhet ved gjeninntakning av lærere som viste seg holdningsløse den gang det gjaldt som mest.»* Arbeiderbladet skriver også at det er *«foretatt en ansettelse stikk i strid med folkets vilje»*. Som vi har sett ut fra avstemmingsresultatene i Vestby skolekrets, kan nok akkurat dette utsagnet diskuteres.

En mulig konklusjon på det som skjedde og ble sagt i avisene, kan være at det lå politikk i saken. Arbeiderbladet retter kritikken mot det borgerlige skolestyret. Og når en ser navnene på Ingeborg T. Aamodts støttespillere, får en inntrykk av at det var folk som hørte hjemme i Arbeiderpartiet som sto på hennes side. Dette kan altså tyde på at en del på den sosialistiske siden syntes at et borgerlig flertall var for snille med tidligere nazisympatisører.

Sigrud Bjørnsen ble altså aldri tiltalt for landssvik. Hun må likevel ha følt at valgene hun gjorde under krigen, for henne utløste en svært ubehagelig strid etter krigen.

Åmot september 2018

Tor Laache